

УДК 32

РОЗМІРКОВУВАННЯ ПРО ІВАНА ГЕРБУРТА І ЙОГО «РОЗМИСЕЛ ПРО НАРОД РУСЬКИЙ...»

Ігор Береґ

*Львівський навчально-науковий інститут
ДВНЗ «Університет банківської справи»
кафедра менеджменту та соціальних наук
просп. Чорновола 61, 79019, м. Львів, Україна*

У статті, поруч із викладенням історично-політичного та теоретичного матеріалу, багато місця займають роздуми про постать Івана Гербурта, основні ідеї написаного ним «Розмислу про народ руський». Перекидаються гіпотезні містки між різними епохами. Йдеться про те, що, з певними застереженнями, І. Гербурта можна вважати предтечею концепції про необхідність формування української політичної нації, розвинутої через три століття потому українськими теоретиками Ю. Бачинським і В. Липинським. На думку автора, Гербурт, попри свій регіональний патріотизм і любов до своєї малої Батьківщини Русі-України, бачив її складовою частиною федеративної/конфедеративної Речі Посполитої. Він належав до католицької конфесії, але захищав право на свободу віросповідання православних і греко-католиків, обґрунтував принцип невтручання світської влади у церковні справи. У дослідженні також наголошується на внеску І. Гербурта у розвиток звичаєвого права. Його постать і дії неодноразово проєктуються на сьогодення.

Ключові слова: Іван Гербурт, Ренесанс (Відродження), гуманізм, Руське воєводство, політична нація, територіальний патріотизм, свобода віросповідання, звичаєве право.

Іван Гербурт (1567–1616) жив, творив і діяв в епоху Відродження, коли на чільне місце вийшли ідеї гуманізму, до розвитку яких на українському ґрунті він активно долучився. До слова, витоки українського гуманізму варто починати хочнайменше зі своєрідного заповіту «Поченіє» староукраїнського монарха Володимира Мономаха та з «Моління...» Данила Заточеника (XII ст.). Зіставляючи роки життя і творіння українських гуманістів із зарубіжними, побачимо, що наші мислителі не тільки йшли в ногу з ними, а інколи й випереджували їх.

Отже, постать Івана Гербурта цілком зіставна з Юрієм Котермаком (Дрогобичем), Павлом Русиним, Станіславом Оріховським-Роксоланом, Герасимом і Мелетієм Смотрицькими, Лаврентієм Зизанієм, Еразмом Ротердамським, Гуго Гроцієм, Томасом Гобсом. Звичайно, в них усе-таки різні за розміром заслуги, ніші в українській та європейській історії, політичній думці. Але, поза сумнівом, практична діяльність і теоретична спадщина І. Гербурта посідає в одній із них вагоме місце. І подальші розміркування про його працю «Розмисел про народ руський» мають це підтвердити.

Чверть століття тому в антології «Українські гуманісти епохи Відродження» у двох частинах було опубліковано працю Яна Щасного-Гербурта «Розмисел про народ руський...» у перекладі Валерія Шевчука [1, с. 173–177]. Завдяки йому та упорядникам антології Іван Гербурт цілком заслужено і справедливо опинився в сузір'ї двадцяти п'яти видатних українських гуманістів епохи Відродження (кінець XV– поч. XVIII ст.). Але прикро, що популяризація імені Івана Гербурта та подібних до нього українських діячів не стала системною у нашому суспільно-державному бутті. Наприклад, в «Юридичній енциклопедії»

дії» Іван Гербурт не згадується жодним словом. Натомість там знайдемо сотні статей про людей із сумнівними заслугами перед Україною, її ворогів, які, до того ж, не мали ніякого стосунку до юриспруденції. Так само прикро і за те, що ім'я Гербурта відсутнє на сторінках історичних, політологічних, релігієзнавчих, філософських довідників і словників, на мапах населених пунктів, у назвах їх установ.

Попри це, важко погоджуватись із розпачливим твердженням про 400 років забуття Гербурта на дні річки Вирви [2], яка протікає через родинне містечко Доброміль, тепер Старосамбірського району Львівської області. Так, його «Розмисл про народ руський...» понад два десятиліття тому опубліковано у згаданій антології «Українські гуманісти епохи Відродження». У контексті ширших тем йому чимало місця відведено у працях Ярослава Ісаєвича [12], Михайла Кріля [13; 14]. За останні роки життєпису, громадсько-політичній діяльності, світоглядній позиції І. Гербурта присвятив кілька спеціальних тематичних статей молодий науковець Олег Цебенко [7; 15; 16]. Однак їхній зміст інколи видається дещо суперечливим і позначеним надмірною довірливістю автора до відповідної польської історіографії. А її щодо І. Гербурта, треба зазначити, у рази більше від української. В ній він однозначно – польський діяч. Непересічна особистість І. Гербурта привернула увагу відомих майстрів художнього слова, він став героєм романів Г. Пагутяк [17] і Г. Вдовиченко [18]. Вони ж присвятили йому не одну публіцистичну працю, були серед ініціаторів і організаторів Перших гербуртівських читань у с. Нове Місто 27 травня 2017 р., виступ на яких автора цієї статті покладено в її основу.

Мета дослідження – проаналізувати основні положення праці І. Гербурта «Розмисл про народ руський...», зіставити з дотичними темами в іншому часовому вимірі, виокремити, образно кажучи, українську частину Гербурта від польської і повернути її Україні та українцям. Проблема актуалізується неодноразовими спробами теперішньої влади Польщі односторонньо і безвідповідально переписувати і спотворювати історичну правду про польсько-українські взаємини.

І. Гербурт був ровесником Люблінської унії (1569), яка об'єднала Польщу і Велике князівство Литовське у федеративну/конфедеративну державу – Річ Посполиту. Він народився і жив у Руському воєводстві (до того – Руське королівство, Руська земля), утвореного на захоплених Польщею теренах Галицької Русі. Спочатку до складу воєводства входили українські етнічні землі – Львівська, Галицька, Перемишльська, Сяноцька, Холмська. Воно мало своєрідну автономію, що спиралась на ще не втрачену історичну пам'ять корінного українського населення про звичаї, традиції, культуру часів Галицько-Волинської держави.

Русини/українці разом із поляками і литовцями були найчисельнішими у складі новоутвореної держави. Але інтереси українців враховувались у ній найменше, щороку обмежувались їхні національні, соціальні, економічні, культурні і релігійні права. Однак тоді українське питання, мабуть, можна було ще вирішити без шаблі Богдана Хмельницького, польсько-української війни 1918–1919 рр., пацифікації українців і руйнування їхніх православних церков у Другій Речі Посполитій, Волинської трагедії (1943), операції «Вісла» у комуністичній Польщі.

Ще чотири століття тому І. Гербурт почав шукати шлях вирішення українського питання. Аналіз цього пошуку дає підстави обережно говорити про висловлення ним ідеї щодо створення політичної нації. З його «Розмислу...» і діяльності випливає, що людина будь-якої національності має інтегруватися в середовище відповідної територіальної громади, жити її інтересами, поважати її культуру, мову, звичаї, традиції, релігію. Через три століття після «Розмислів» Гербурта В. Липинський (1882–1931) видав працю «Листи

до братів – хліборобів», в якій наголошував: «Для українського державника Українцем, своїм, близьким, людиною однієї нації – єсть кожна людина, що органічно (місцем осідку і праці) зв'язана з Україною... Популярне гасло – «Україна для українців» – український державник мусить розуміти так: «Україна для всіх, що живуть на Українській землі». Коли «Українцями стане тільки одна група мешканців України, то інші місцеві групи сполучаться з мешканцями чужих земель і спільними силами поб'ють, як завжди досі побивали, цю групу, що схоче змонополізувати для себе Україну» [3, с. 417]. Розвиваючи цю ідею, В. Липинський розробив концепцію територіального патріотизму, яка може бути складовою частиною поняття «політична нація».

За тридцять років до В. Липинського політичний діяч Юліан Бачинський (1870–1940, його рід – із с. Бачина біля Старого Самбора) у праці «Україна ingredienta» запропонував економічну дефініцію визначення нації: «Боротьба за політичну самостійність не відноситься лише до українців – народу, а взагалі до всіх, що замешкують Україну без огляду на те, чи се автохтон – Українець, чи кольтоніст: Великорос, Поляк, Жид чи Німець. Спільний [економічний – *І. Б*] інтерес зукраїнщить їх, змусить стати українськими патріотами» [4, с. 95]. В. Дорошенко назвав цю думку «золотою», такою, що «свідчить про незвичайну прозорливість молодого автора» [5, с. XXVI]. Цю характеристику можна застосовувати і до Липинського, і до Гербурта. Їхні погляди на територіальний патріотизм дотичні та взаємодоповнювані.

Так, І. Гербурт своєю малою Батьківщиною вважав Русь/Україну, але є підстави думати, що він не уявляв її поза межами Речі Посполитої. Також можна допускати, що, на його погляд, ця держава мала б бути конфедерацією (федерацією) з рівними правами для всіх її народів. Тому з боєм стверджував: «<...> рану в серце Вітчизни нашої завдає той, хто ламає право і розриває згоду між народами, з яких складено Річ Посполиту Польську» [1, с. 173]. Мабуть, він вітав би положення Гадяцького трактату (1658 р.) про створення триєдиної держави у складі Великого князівства Руського, Великого князівства Литовського і Польщі, з одним виборним монархом, власними виборними гетьманами, військом, грошовою системою.

У контексті сказаного хочеться поміркувати над самототожністю І. Гербурта. Перше. Якщо він називав себе русином, то чому ж тоді від третьої особи писав: «<...> оце колотнеча, яку почали з народом руським, братами і кривними нашими <...>» [1, с. 173]. Русин мав би написати приблизно так: «<...> оце колотнеча, яку почали з нашим руським народом брати і кривні поляки». А може, це не досконалий переклад? Друге. Якщо Гербурт вважав себе русином, то чому ж нинішні гербуртознавці зараховують його до «стародавнього польського шляхетського роду німецького походження» [6]; називають «типичним представником польської шляхти XVI – XVII ст.» [7], з чим важко погодитись. Визначаючи національну належність Гербурта, варто брати до уваги не лише його самоусвідомлення як русина, а й те, що його мати була русинкою, а син став греко-католицьким ченцем у Добромільському монастирі. До слова, у 1888 р. у ньому своє служіння греко-католицькій церкві розпочав її майбутній великий провідник митрополит А. Шептицький, український рід якого певний час був спольщеним. Отже, щонайменше Гербурта варто вважати русинським шляхтичем німецького/німецько-польського походження. Відповідно, й по імені називати Іваном, а не Яном. Третє. Якщо Гербурт – русин, Оріховський – русин, Франко заснував Русько-українську радикальну партію, Грушевський написав «Історію України-Руси», то чого ми обурюємося «русифікацією» України? Адже Русь, русин – це ми, українці, в яких цей етнічний поцупили, а боротися треба з московцями, російцями. Одним з інструментів цієї боротьби,

а також відсічі так званому «руському миру» може стати сама назва праці Гербурта «Розмисел про народ руський, написаний під час Московської конфедерації (1613)...» (*виділення автора*). У ній Мислитель розмірковує про народ руський, який живе не у Підмосков'ї, а в Підкарпатті. Очевидно, йому було відомо, що руський етнос історично виник і розвивався не лише над Сяном і Дністром, але й над Бугом, Дніпром. Про це добре знав і шведський король Карл XII, який, підтверджуючи факт ухвалення першої у світі конституції – Конституції Пилипа Орлика (1710), вживав словосполучення «знаменитий народ Руський», «православний народ Руський», «Руська Генеральна Старшина» [20, с. 36–37]. Це лише одне з багатьох свідчень того, що далі на північний схід знаходилася держава з назвою Московія, яку населяли московити, генетичною основою яких були угро-фіни і татаро-монголи. Через століття після гербуртового «Розмислу...» цар цього народу Петро I видав Указ про перейменування Московії на Росію. І від того часу та живе під чужим іменем у вкраденому паспорті. А обкрадений народ історичної Русі, щоб зберегти свою національну тотожність, змушений був користуватися своїм другим іменем – українці. Але треба таки колись відновити історичну справедливість і повернути у назву нашої держави два етноніми – Русь-Україна, а також усвідомити й оцінити силу і вагу м'якого знаку слова «Русь».

Не можна минути й того, що Іван Гербурт «називав себе русином, хоча був римо-католиком» [8]. А чому власне русин/українець не може бути римо-католиком, але може бути, скажімо, мусульманином чи кришнаїтом, а тим паче православним київського, московського патріархату, автокефалістом, греко-католиком?!

Тут доречно нагадати літургійну суперечку між греко-католицькими і католицькими ієрархами навколо використання східного і західного християнських обрядів через два з половиною століття після смерті І. Гербурта. На їхнє прохання Апостольський престол у 1863 р. схвалив «конкордію» – міжобрядове порозуміння, якого вони дотримувалися до розпаду Австро-Угорщини. Відповідно до конкорденту, українцям греко-католицького обряду заборонялося переходити на латинський обряд, а католикам (латинникам) – на греко-католицький. На думку тодішніх «обрядовців» та окремих теперішніх дослідників цієї проблеми, «Конкордія» зупинила процес асиміляції українців поляками. Таке твердження є спірним. Адже такий підхід призвів до національного поділу українці на справжніх русинів і меншовартісних русинів-«латинників». Такою ситуацією на офіційному рівні скористалися польські політики і чиновники, які майже один мільйон українців римо-католиків, відкинутих українським суспільством, зарахували до польської національності. До роздумів спонукає й така статистика: у Грубешівському повіті у період між світовими війнами проживало 20% україномовних римо-католиків. Важко не погодитись із думкою вже згаданого Ю. Бачинського: «Ідентифікувати українців за греко-католицьким обрядом – це те ж саме, що визнати католицький обряд лише польським» [4, с. 160].

Із «Розмислу...» І. Гербурта випливає, що він був не лише очевидцем, а й учасником полемічного трикутника: православні – уніати (греко-католики) – католики. Відчувається, що він не був прихильником Берестейського собору (1596), але й не засуджував сам намір і рішення частини православних ієрархів на ньому перейти під юрисдикцію Папського престолу. Але Гербурт був проти того, щоб до «духовних справ долучалися світські домагання», вимагав «все пристойно чинити згідно з наукою Господа Христа» [1, с. 174], і ставив риторичне, актуальне й досі запитання: «Коли духовних речей шукають, чому ж не духовними способами?» [1, с. 175].

Цікаво, що ініціатором православно-католицької унії був Станіслав Оріховський-Роксолан (1513–1566), який навіть другою частиною свого прізвища наголошував на

своєму русинському походженні. За півстоліття до Мислителя з Добромиля цей Мислитель із-під Перемишля проповідував принципи невтручання держави у справи церкви, а церкви – у справи держави. Мабуть, він був зразком і моральним авторитетом для І. Гербурта, який видав його праці у своїй друкарні біля Добромиля – у с. Боневичі. Мешканці цього села вже в сучасній історії України продовжили матеріалізацію Берестейського розламу українства зведенням двох нових храмів – православного і греко-католицького. З одного боку, варто віддати належне тому, що два затратних проекти змогли реалізувати лише 698 осіб, за даними на 2007 р. [9, с. 288], але, з другого боку, – невже їм було тісно в одному храмі? Водночас вони ж розібрали рештки палацу і друкарні Гербурта. Кажуть, що це робили інші. Може, й так. Але чому ж тоді будівничі не зупинили руйнівників, чому цього не зробили місцеві владоможці, інтелігенти, духовні пастирі? Адже духовність релігійна і духовність культурна – це органічні складники духовності національної та історичної пам'яті. Тому важко не погодитись із Гербуртом ось у чому: «Коли <...> у владцтвах руських шукають грошей, нехай не прикрашають те богомільністю» [1, с. 175].

Привертає увагу й те, що окремі дослідники життя і творчості Гербурта називають цей населений пункт у польській транслітерації – Боньовіце. Від польських авторів іншого очікувати годі. Але прикро, навіть більше ніж прикро, що так недбало до написання назви українського села ставляться українці. На жаль, такі приклади непоодинокі. Оріховського називаємо Ожеховським, стародавні українські міста Холм – Хелмом, Ряшів – Жешувом, Перемишль – Пшемислем. Натомість від поляків ми ніколи не почуємо і не прочитаємо «Lviv», а тільки «Lwów» тощо. Це не дрібниці, як дехто вважає, це – свідчення нашої національної незрілості, а в науковому світі – ще й залежності від польських грантів та посад в їхніх навчальних закладах.

«Та ж про що убога Русь просить?» – хочеться запитати слідом за Гербуртом [1, с. 175]. Правда, він мав на увазі змогу жити відповідно до прав, а відповідь на це питання шукав у звичаєвому праві. Мислитель як кваліфікований юрист і знавець римського права зазначав: «<...>в умислах людських найліпше право й матір усіх прав – звичай. Бо чи що інше є право, а не самий звичай, уживаний впродовж багатьох літ і який визнано за добрий і вже потім, щоб ніхто не дорікав, покладеним на папір. Звичай – це право, яке завдяки тривалому вживанню й користуванню впроваджене і прийняте між людьми. Звичай – це те, що потверджує й викладає право, а право писане мертво, коли звичай його не оживляє. Звичай, котрий живе в часі так довго, що пам'яті про його початок нема, має повагу найміцнішого привілею. Бо легко додуматися: всі писані слова можна легко заперечити, але те, що існує у вжитку багатьох людей, важко й найхитрішому інакше подати, аніж так, як це всі люди розуміють» [1, с. 175–176]. Така довга цитата виправдовується актуальністю її змісту нині. Наприклад, сотні років українці дотримувалися звичаю заручин, поки він у 2004 р. не став юридичною нормою в сімейному кодексі України [10, с. 87–90]. Також можна констатувати, що в теперішній теорії права удосконалилася хіба що техніка викладу дефініції правового звичаю, а суть залишилася такою, як у Гербурта. Щоб у цьому переконатись, можна розгорнути, скажімо, «Юридичну енциклопедію» [11, с. 586–568].

І, насамкінець, про найсумніше. Помер І. Гербурт за два тижні до свого полудня віку, як пишуть знавці, у розквіті фізичних сил – руками міг підкови гнути. Висловлюється припущення, що відійти у вічність йому допомогли «доброзичливці». Достовірного підтвердження того немає. А незаперечним фактом є те, що діяльність друкарні заборонено, на тираж «Анналів» накладено арешт, а сам Гербурт мав стати перед судом [19]. Нагадаємо, його вже раз судили і він на два роки був загратований. То чи не міг І. Гербурт під тягарем обставин вкоротити собі віку? Питання риторичне.

Варто зробити такі висновки. Варто відмовитися використовувати до постаті І. Гербурта регіонально-галицькі мірки, адже вона має всеукраїнський і європейський масштаб. Друге. З певними застереженнями І. Гербурта можна поставити біля витоків концепції про політичну націю, цементом якої є русько/український регіональний патріотизм. Третє. В умовах жорсткого протиборства католицької церкви й світської влади за панування, І. Гербурт був прихильником відокремлення церкви від держави, встановлення свободи віросповідання, міжконфесійної толерантності. Четверте. І. Гербурт був поборником забезпечення прав людини на основі дотримання і застосування норм звичаєвого права, влучне й актуальне означення якого він дає у згаданій праці. П'яте. Іван Гербурт має увійти в освітні гуманітарні програми українських навчальних закладів, академічні видання.

Список використаної літератури

1. Українські гуманісти епохи Відродження. Антологія: у 2 частинах / Відп. ред. В.М. Нічик. Київ: «Наукова думка», «Основи», 1995. Ч. 2.
2. Пагутяк Г. Ян Фелікс Гербурт: 400 років забуття. День.Київ.ua.
3. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму. Нью-Йорк: «Булава», 1964.
4. Бачинський Ю. Україна ingredienta. 3-тє вид. Берлін: Вид-во Української молоді, 1924.
5. Дорошенко В. Значіння «України ingredienta» в історії розвитку української національної свідомості / Бачинський Ю. «Україна ingredienta». Берлін: Вид-во Української Молоді, 1924.
6. Гербурти / Вікіпедія. URL: <http://wikipedia.org/wiki>.
7. Цебенко О. Писемні історичні джерела як засіб пізнання морального образу Яна Щасного Гербурта. Науковий вісник Східноєвропейського університету імені Лесі Українки. Філ. науки. 2014. № 19. С. 152–157.
8. Мельник І. Ян Щасний Гербурт із Добромилля. URL: zbruc.eu/node/60617.
9. Кріль М.М. Історія села Комаровичі. Львів, 2016.
10. Ромовська З.В. Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2003.
11. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К.: «Укр. енцикл.», 1999.
12. Ісаєвич Я.Д. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. Львів, 2002.
13. Кріль М. Добромилля у долині Вирви. Львів, 2016. Т.2: Історія і культура.
14. Кріль М.М. Старосамбірщина: історія і культура. Львів: Піраміда, 2009.
15. Цебенко О. Участь Гербуртів в розвитку освіти. Молодь і ринок. 2014. № 6 (113). С. 165–170.
16. Цебенко О. Філософські роздуми з «Єзуїтами і іншими духовними особами» про сутність людського буття в працях Яна Щасного Гербурта. Вісник Львівського університету. 2015. Вип. 7. С. 20–32. Серія «Філософсько-політологічні студії».
17. Пагутяк Г. Магнат: Роман. Київ: Аба-Ба-Га-Ла-Ма-Га, 2014.
18. Вдовиченко Г. Тамдевін (Замок Гербуртів): Роман. Львів: «Нора – Друга», 2008.
19. Дзюба О.М. Гербурт Ян-Щасний / Енциклопедія історії України Редкол: В.А. Смолій (голова) та ін.; НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2004. Т. 2: Г–Д. 688 с.; іл. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=gerbut+ra>.
20. Слюсаренко А.Г., Томенко М.В. Історія української конституції. К.: Т-во «Знання» України, 1993.

**REASONING ABOUT IVAN GERBURT AND HIS
“THOUGHTS ABOUT PEOPLE OF RUTHENIA”****Ihor Behei**

*Lviv Educational-Scientific Institute SHEI “University of Banking”,
Department of Management and Social Sciences
avenue Chornovola 61, 79019, Lviv, Ukraine*

Along with the description of the historical-political and theoretical material in this article much place is occupied by reflections on Ivan Gerburt’s figure, as well as by the main ideas of his “Thoughts about people of Ruthenia”. Hypothetical bridges between different epochs are built. It reads that with certain reservation I. Gerburt can be considered the forerunner of the concept about the necessity to form Ukrainian political nation developed three centuries later by Ukrainian theorists Julian Bachynsky and Vyacheslav Lypynsky. According to the author, in spite of Gerburt’s regional patriotism and love for Rus-Ukraine, his small homeland, he saw it as an integral part of the federal/confederative Rzecz Pospolita. He belonged to Catholic denomination, but he protected the right of Orthodox and Greek Catholics to freedom of religion, substantiated the principle of non-interference of secular authority in church affairs. Also the research emphasizes I. Gerburt’s contribution to the development of customary law. His figure and his actions are repeatedly projected to the present.

Key words: Ivan Gerburt, Renaissance (Revival), Humanism, Ruthenian oblast, political nation, territorial patriotism, freedom of religion, customary law.